

Kafkasya'dan Mektuplar - 1*

Rostislav Fadeyev**
Çev. Çetao Deneş Kayhan

Birinci Mektup

Geçtiğimiz 1864 yılı, bin yıllık tarihimizin mutlulukla anılan yıllarından biridir. O unutulmaz aylarda adeta tek bir insan gibi kenetlenen Rus halkı, aynı anda hem Polonya ayaklanmasının bastırılmasına hem de yüzyıllık Kafkas mücadelesinin bitişine tanıklık etti. Polonya'nın ve Kafkasya'nın isimlerinin birlikte anılması tesadüf değildir. Aralarında dışarıdan bir bağ yok. Bu ülkeler tamamen ayrı iki faaliyet merkezi, fakat içeriden bağlarının olduğu çok açık şekilde görülüyor. Kısa süre önce önemli bir Avrupalı diplomat İstanbul'da şunu söylemişti: "Avrupa Kafkasya'ya boyun eğdirilmesine kayıtsız kalmaz. Avrupa bağımsız bir Polonya kadar bağımsız bir Kafkasya da arzu eder. Hatta Kafkasya'nın bağımsızlığı uygun zamanda Polonya'nın bağımsızlığına önemli ölçüde yardımcı olabilir." Gerçekten de Rusya için Kafkasya'da sorun Polonya'dakiyle aynıdır. Tarihimizin bu anı imparatorluğun iki köşesinde aynı şekilde tecelli etti. Rus halkı doğal büyüme sürecinde hemen hemen aynı zamanda iki engelle karşılaştı. Yolun yarısını aşmışken, biri Avrupa diğeri Asya sınırında bulunan bu engeller karşısında duramazdı. Hem orada hem de burada bu engelleri aşmanın gerekliliği bazen açık, bazen gizli, fakat aralıksız ve hiçbir anlaşmaya izin vermeyen yüzyıllık bir mücadeleyi doğurdu. Öyle ki, tecrübenin gösterdiği gibi, her türlü anlaşma kesin sonuca büyük zarar verirdi. Hem Polonya'da hem Kafkasya'da amaç düşmana boyun

* Fadeyev'in mektupları ("Pisma s Kavkaza") 1864 ve 1865 yıllarında *Moskovskiy Vedomstva* dergisinde yayınlandı. Ardından yine 1865 yılında yeni eklemeler yapılarak kitap olarak basıldı. Yazar bu mektuplarda "Şestdesyat let Kavkazskoy voyını" (1860) (Kafkas Savaşı'nın Altmış Yılı") başlıklı denemesinde anlattığı olaylara açıklık getirmeye çalışmaktadır. 14 mektuptan birincisinin çevirisini sunuyoruz.

(Gönderim/Received: 04.05.2020; Kabul/Accepted: 17.05.2020)

** Rostislav Andreyeviç Fadeyev (1824-1882), Rus askeri tarihçi, yazar, tuğgeneral.

eğdirmek değildi. Bu sadece düşmanca saldırılar karşısında ebediyen güvenliği sağlamanın, arkamızda kendi toprağımızı, şüphesiz bize ait olanı sağlam şekilde tahkim etmenin aracıydı. Neredeyse tam bir asır boyunca Kafkasya bizim için tam anlamıyla "Asya Polonyası" oldu.

Bilindiği gibi, Rus hükümetini Gürcistan'ı kendi topraklarına katmak zorunda bırakan hırs değil, haysiyet ve merhamet duygularıydı. Fakat bununla birlikte Kafkas ötesinin işgal edilmesi tesadüfi bir olay sayılamaz. Rusya'yı bu işgale tarihi ve coğrafi konumu mecbur bırakmıştır. 1800 yılında gerçekleşmese, bu daha sonra olacaktı, ama mutlaka olacaktı. Karadeniz ve Hazar Denizi'ne dayanan bir devlet, bu denizlere kelimenin gerçek anlamıyla hükmeden Kafkas kıstağında olup bitenlere kayıtsız kalamaz. Bir ülkenin coğrafi konumu, halk tarihinin amil hayati kuvvetini meydana getiren ana unsurlardan biridir ve o kuvvet, diğer bütün tesadüfi olaylar dışında tarihi diğer tarafa değil de bu tarafa götürür. 16. yüzyılda Hazar Denizi ve Volga, İran'dan Oka nehri ağzına kadar Müslüman hükümdarlıkları tek bir siyasi dünya olarak birleştiriyordu. Rus halkı kuzeyli Tatar devletlerinin yıkıntıları üzerine yerleştiğinde ve Astrahan'da bu uzun havzanın anahtarını ele geçirdiğinde doğrudan Müslüman mirasının da haklarına ortak oldu. Çünkü Rusya'nın ana ticaret yolu olan Volga bizi boş Hazar Denizi'ne çıkardı ve bu, kıyılarında büyük nüfuslu şehirlerin bulunduğu, gelişmiş sanayii olan ve zengin halkların yaşadığı sahipsiz ve gemisiz bir denizdi. Kazan ve Astrahan'ın düştüğünü öğrendiklerinde Hazar kıyısının bütün Müslümanlarını nasıl bir korku sardığını Doğulu tarihçilerden biliyoruz. Kendilerini hemen hemen aynı halk sayan ve bu ülkelere gündelik ilişkiler ağıyla bağlı olan Müslümanlar Rusların neden Volga ağzlarına yerleştiklerini anlamıyorlardı. Şirvan Hanlığı'nın kısa süre sonra Astrahan'la aynı kaderi paylaşacağını düşünüyorlardı ve haklılardı. Kazak atamanları bütün Hazar kıyılarında istedikleri gibi at koştururken bu mesele Moskova çarı için hiç de güç olmazdı. Diğer yanda Müslüman istilalarıyla perişan olan dindaşımız Gürcistan kurtarılması için bize yalvarıyordu. Aynı sıralarda Kazaklar Terek'e yerleşiyor, Pyatigorsk Çerkesleri Rusya'nın tabiyetini kabul ediyordu. Korkunç İvan'ın parlak hükümdarlık dönemi devam etmiş olsaydı, belki de Kafkas kıstağı üç yüzyıl daha erken işgal edilmiş olurdu. Her şeye rağmen 16. yüzyıldan itibaren Kafkasya'da hakimiyet düşüncesi Rus tarihine miras olarak yerleşti. Zayıf yönetim dönemlerinde söner gibi

oldu, fakat her güçlü idare onu yeniden canlandırdı. Korkunç İvan'dan hemen sonra Godunov *streltsi** birliklerini Gürcistan'a yolladı. Ardından sahte çarlar dönemi Rusya'yı yıllarca geriye götürdü ve onu sadece kaybedilenleri geri almayı düşünmek zorunda bıraktı. Fakat Petro tahta çıkar çıkmaz Baltık Denizi için yapılan savaşı bitirdi ve hemen Hazar için savaşa başladı. Tanrı ona birkaç yıl daha ömür verseydi Kafkasya'da Rus hakimiyeti o zaman kesin olarak yerleşecekti. Petro ve Katerina arasındaki dönemde hükümet dış politikada Polonya meseleleri dışında hemen hiçbir şeyi sistematik olarak izlemedi. Kafkasya hakkındaki düşünceler ancak Katerina zamanında yeniden doğdu. Gerçi Katerina Kafkas ötesini ebediyen ele geçirmekte tereddüt ediyor ve arzu etmiyordu. Buna rağmen Hazar bölgesine Kont Zubov'u gönderdi ve eğer imparatoriçe ölmeseydi Rus ordusu Terek'in ardına geri dönmezdi. Artık Hazar Denizi'ne hakim olan imparatorluğun, nihayet Karadeniz'e kadar genişlediği andan itibaren Kafkas kıstağının er ya da geç Ruslarca işgal edileceği kesin olarak tahmin edilebilirdi. Bu işgal Pavel zamanında gerçekleşmiş olduğu için ancak "Tanrıya şükür" diyebiliriz. Eğer üç dört yıl geç kalınsaydı, şüphesiz, Aleksandr'ın hükümdarlığının ilk yarısındaki aralıksız Avrupa savaşları döneminde Kafkasya'nın lafi bile olmazdı. 1815 yılından itibaren de tarafımızdan bu bölgeye yönelik her türlü müdahale Avrupa çapında bir Kafkasya sorunu ortaya çıkarırdı.

Rus yönetiminin yüzyıllar boyunca Kafkasya'ya dair düşünceleri her zaman tam olarak bilinçli değildi. Fakat bu sorun olmadı; onlar kuşaktan kuşağa geçtiler ve yaşadılar. Her dirayetli yönetimin her elverişli anda onları yeniden hayata geçirmesinden de bu görülmektedir. Rus toplumunun bugün Polonya konusunda sahip olduğu düşünceler, Petro veya Katerina dönemlerinde yeterince algılanabiliyor muydu? Fakat yine de bu meselenin çözümü kendi doğal mecrasında ilerledi ve elbette bu uluslararası anlaşmazlığın çözümüne katılan Rus devlet adamlarının çoğu, şimdi artık oturmuş düşünceleri hangi ölçüde algıarlarsa algılasınlar, az ya da çok ortak düşünceleriyle hareket ettiler. Zira bütün mesele bizzat bu düşüncede gelişti ve nihayetinde çözüme ulaştı. Tarihin devamlılığı da bu prensibe dayanır, yarı bilinçli birtakım düşünceler sebatla hareket etmek için gerekli

* Streltsi – 16. yüzyılda kurulan, ateşli silahlara sahip ilk düzenli ordu birliği. (ç.n.)

bütün saikleri içinde barındırır. Aynı durum Kafkasya meselesi için de geçerliydi. Rus toplumu bundan yirmi yıl önce Polonya meselesinde olduğu gibi şimdi de belirsiz hükümler veriyor. Bu toplum elli yıldan fazla umursamaz bir şaşkınlıkla bitmek bilmeyen Kafkas mücadelesini izledi ve ona öyle alıştı ki artık çözüm beklemez oldu. Binlerce Rus ailesi Kafkasya'da toprağa düşen akrabalarının yasını tutarken, bu canların hangi tanrıya kurban edildiğini bir gün bile kendine sormadı. Hangimiz ev sohbetlerinde savaş masraflarını bile karşılamayan Kafkas ötesini bırakmak gerektiği ya da yabancıların bizim Kafkas savaşını ordumuza talim yaptırmak için kasten uzattığımız türünden mülhazaları duymadık! Kafkasya meselesinin gidişatına her biri kendi yetki dairesinde etkili olan 19. yüzyılın bütün Rus devlet adamlarının bu ısrarlı mücadelenin amacının bilincinde oldukları da herhalde söylenemez. Fakat hükümet, bilhassa son iki hükümdarlık - İmparator I. Nikolay ve şimdiki hükümdar - döneminde hiçbir fedakarlıktan kaçınmadı, hiç sapmadan hedefine yürüdü ve ona ulaştı. İngiltere, Fransa ve Avusturya'da devlet adamlarının, gazetelerin ve halk kitlelerinin Şamil'in düşüşünü, 1864 yılında da Kafkasya'nın nihai fethini selamladıkları şiddetli nidalar, nihayet Rus toplumunun Kafkasya'da çok önemli bir şeyin sonuca bağlandığı hakikatini anlamasını sağlayacaktır. 1859 yılında Kraliçe Viktorya'ya Asya'nın kapısını savunan Şamil'i terk ettiği için bakanlığı ihanetle suçlayan bir arz sunuldu. Geçtiğimiz yıl başarımız için bize, bize karşı gösterdiği zayıflık için de kendi hükümetlerine edilen her türlü telin daha güçlü yankılandı. Mitinglerde konuşmacılar Asya'da Rusların önündeki son engelin yıkıldığını ilan ettiler. Çerkeslerin ezilmesi Polonyalıların ezilmesi kadar genel bir konu haline getirildi. Fakat merhametli yüreklerin üzüntüsü Çerkeslerin selameti için değildi. Bizi mücadelenin sadece Rus İmparatorluğu'nu değil, Rus halkını da Abhazya'ya kadar ilerleten sonucu için affetmiyorlardı. İstanbul'daki Avrupalı elçilerden biri "Avrupa Karadeniz'in coğrafi olarak Rus olmasına kayıtsız kalabilir mi? Şimdi Türkiye'de baş rol yine Rusların olacak" derken bir diğeri, "Bu Avrupa'da ilk belirsizlik, şimdi Asya sınırlarından ne isterlerse yapacaklar!" diyordu. "Avrupa kayıtsız kalabilir mi!" ortak haykırışlarıydı.

Elbette bunlar ilk şaşkınlık anında söylenen sözler. Bu sözlerin açıklığı telaşlı ruh hallerini gösteriyor. Fakat belirtmek gerekir ki, bazı

konuların değerlendirmesini kendilerine meslek edinmiş insanlar, hemen her zaman konuyu oldukça iyi anladıklarını sanıyorlar.

Mektubumun ilk satırlarından itibaren Kafkasya'yı Rusya-Asya sınırının Polonyası olarak nitelendirdim. Bu ifadeyi kelimenin gerçek anlamında kullanıyorum. Rusya'nın sadece iki sınırı var; 3 bin verstlik Avrupa sınırı ve Tuna ağzından Amur ağzına kadar 10 bin verstlik Asya sınırı (siyasi bakımdan Türkiye Asya'da sayılmalıdır). Polonya'yı bırakmak demek batı sınırlarımızı olabilecek bütün tesadüfi tehlikelere açmak demektir. Bu düşünce artık Rusya'da sağlam şekilde yerleşti. Rus toplumunun Odesa'dan Çin sınırlarına kadar imparatorluğun bütün güney sınırının güvenliğinin Kafkasya kıstağına sahip olmaktan geçtiği gerçeğini aynı şekilde iyice anlaması gereklidir. Tohumu orada yatan parlak gelecekte bahsetmiyorum bile.

Kafkasya kıstağının coğrafi konumu bu ülkeye hükmedici, dünya çapında siyasi ve ticari önem kazandırır, hele bir de büyük bir deniz devletinin elinde olursa önemi iki kat artar.

Kafkas ötesinin batı kıyısı Malta ve Tulon'dan buharlı gemiyle birkaç günlük mesafeye inerken, doğudan elini Asya'nın ta içine uzatabilirsin. Poti'den Bakü'ye demiryolu yapıldığında Astrabad Odesa gibi bir Avrupa şehri olacaktır. Kafkas ötesinin Avrupalı efendisi Asya Türkiyesi, İran ve Hazar bölgesi üzerinde mutlak hakimiyet kurabilir, Aral Denizi'ne ve onu su yoluyla İngiliz-Hint ordularının ulaştığı Belh'e kadar götürecektir Amuderya'ya geçebilir. Rusya tarafından Kafkas ötesi, Mayıs 1864'e kadar en barbar ve savaştı kabilelerin yaşadığı korkunç bir dağ duvarıyla çevriliydi. Bu sınırın bağımsız kalmasını sağlamak, kimsenin hiçbir zaman onu geçmemesi için yeterliydi. Kafkas ötesini zamanında işgal etmemiş olsaydık, büyük bir deniz devleti oraya ayağını koyabilir ve Hazar Denizi'ne birkaç savaş gemisi indirebilirdi. Rakiplerimizden daha üstün bir deniz gücüne sahip olmadan, böyle bir pozisyonda ona saldırmayı hayal bile edemezdik.

Asya meselelerinin durumu Rus toplumu tarafından oldukça az biliniyor. Ancak tarihle ilgilenen herkes Asya'da birkaç yüzyıldır toplumsal bir çöküşün yaşandığını bilir. Kendiliğinden bir soru ortaya çıkıyor: Siyasi ve diğer her türlü bakımdan Asya dünyası böyle çöküş içindeyken (öyle bir çöküş ki, nerelere uzandığını anlamak için onu görmek gerekir) büyük Avrupa ve özellikle de deniz devletleri dünyada Asyalı olan her şeye böyle arsızca yaklaşırken Kafkas ötesi gibi konumu

itibarıyla hakim bir toprak parçası ne kadar sahipsiz kalabilirdi? Hele Doğu Savaşı'ndan* sonra müttefikler Karadeniz'de istedikleri gibi at koştururken ve zayıf düşmüş Türkiye iki boğazın kapılarını ardına kadar açmışken? Kafkas ötesini aldığımızda kendi savunması neredeyse hiç yoktu. Hırpalanmış ve bitap düşmüş Gürcistan her türlü himayeyi kabul ederdi; elbette bizimkinden daha az istekle, ama yine de kabul ederdi. Halkının hayatı tehlike altındayken tercih yapacak durumu yoktu. Kafkas ötesinin diğer ülkeleri, İran'la ve Türkiye'yle savaşa rağmen on bin kişilik Rus ordusu tarafından birkaç yılda fethedildi. Kafkas ötesini almak ve elde tutmak için gerekli olan kuvvet işte bu kadardı. Rusya'ya karşı savunması ancak deniz yoluyla olabilirdi.

Tamamen inanıyorum ki, sadece kendi yerli sahipleri olsaydı Kafkas kıstağı 1864 yılına kadar kalmazdı ve o, bize karşı korkunç bir Cebelitarık'a dönüşmediyse, bunu tamamen dağları zamanında aşabilmemize borçluyuz.

Fakat Kafkas ötesi bölgesi gerçekten büyük bir Cebelitarık sorununa dönüşseydi, bizim için sonuçları nasıl olurdu?

Sanırım hiç de iyi olmazdı. İlk sonucu şu olurdu; Karadeniz ve Hazar Denizi bizim iç denizlerimiz olacağı yerde düşmanın elinde olurdu ve sularına bir kayak bile indirmemize izin vermezlerdi, hem de ebediyen. Ama bu da bir şey değil. Biz o zaman Kafkasya'yı işgal eden deniz devleti karşısında güçsüz Yunanistan'ın durumunda olurduk ve her *pasifiko* Rusya'ya emir vermeye kalkardı. Avrupa Rusyası'nın bütün güney kısmının Karadeniz sayesinde kurulduğunu hatırlatmak gerekir. Karadeniz'in kuzey kıyılarına sahip olmasa Rusya güneyde çölle biterdi. Burada alacak satacak bir şey olmadığından, sadece küçük bir toprak parçasıyla yetinen çiftlik sahipleri yaşayabilirdi. Bu bölge ancak bütün dünyayla irtibatı açıldığında meskun oldu. Karadeniz Güney Rusya'ya – buraya Novorossiya**, Malorossiya***, Kiev Genel Valiliği, Don toprakları ve Kuzey Kafkasya'yı dahil edebiliriz - havanın ve ışığın girdiği bir penceredir. Güney demiryolumuz Rusya'nın bütün güney yarısını

* Kırım Savaşı (1853-1856) (ç.n.).

** Novorossiya (Yeni Rusya) — 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Rusya'ya geçen Karadeniz'in kuzeyindeki bölge. (ç.n.)

*** Malorossiya (Küçük Rusya) — Dnyeper nehrinin orta bölümündeki toprakları, bugünkü Ukrayna'nın Kiev, Çerkassk, Poltava ve Çernigor bölgelerini ve komşu bölgelerin bir kısmını içine alan bölge. (ç.n.)

Karadeniz'e bağlayacak ve muhtemelen onu Rus denizlerinden en önemlisi yapacaktır. Fakat Kafkas ötesinin Avrupalı efendisi bu pencereyi her an kapatabilirdi. Londra'da veya Paris'te telgraf yazılmasından 24 saat sonra Karadeniz bizim için yine Katerina zamanına kadar Rusya'nın önünü kapatan o çıkmaz bozkıra dönerdi. Şimdi sadece büyük bir Avrupa ittifakının yapabileceği şey, o zaman bir deniz devletinin elinde olurdu. Karadeniz'den yararlanma hakkı bizim için Kafkas ötesinin sahibiyle iyi geçinme karşılığında elde edebileceğimiz bir ödül olurdu.

Bu olumsuzluklar sadece Karadeniz'le de sınırlı kalmazdı. Doğu'da durumumuz daha kötü olurdu. Hazar Denizi'nde tam hakimiyetin kaybedilmesiyle, Kronşadt'ı ve Sivastopol'ü olduğu gibi her savaşta Astrahan'ı da almamız gerekirdi. Bu bir yana, Astrahan'ın düşmesi durumunda Volga nehri, federalistler için Missisipi'nin olduğu gibi, düşmana askeri yol olarak hizmet edebilirdi. Hazar Denizi'nden Çin topraklarına kadar devasa uzunluktaki bütün sınırlarımız kelimenin tam anlamıyla siyasi sınır olurdu, korunması için kaleler ve ordu gerektirirdi. Deniz devletlerinden biri zamanında Kafkas kıstağına yerleşebilseydi, bütün Kafkas ötesinin doğrudan veya dolaylı olarak onun serveti olması uzun sürmezdi. Bazı Avrupalıların elinde, basma ticareti için kurulan pazarların kısa sürede nasıl kalelere, ticari temsilcilerin valilere ve deve sürücülerinin paralı askerlere dönüştüğünü görüyoruz. Şimdi iç Asya'nın bozkırları tükenmez bir toprak rezervi oluşturuyor ve Rus nüfus yavaş yavaş buralara yayılıyor. Onlar sadece imparatorluğun değil, Rus halkının da ileri karakolu. O zaman Sırderya'da Hokand ordusunu dağıtan iki yüz askerin yerine, Orenburg ve Sibiryaya hatlarını korumak için geride kolordular tutmak gerekirdi. Her savaş Arhangelsk'ten Semipalatinsk'e kadar imparatorluğun sınırlarını çepeçevre sarardı. Orta Asya'nın uçsuz bucaksız çöllerinin bütün doğal savaş vasıtaları bize karşı yöneltilmiş olurdu. Elbette, göçebeleri bize hediye etmezlerdi. Kırgız *ordaları* uysal çobanlar yerine sürekli topraklarımızı istila tehdidi yaratan Çerkeslere ve Çeçenlere dönüşürlerdi. Tüfekleri ve arkadan destekleriyle Kırgızlar Çerkesleri aratmazdı. Sadece bin verstlik Kafkas Hattı'nı korumanın Avrupa seferine çıkılabilecek kadar büyük bir ordu gerektirdiğini tecrübeyle biliyoruz. Düşman güçlü olduğundan değil, sadece her noktada aniden ortaya çıkabildiği için. Kuban ağzından Çin'e kadar sınırlarımız küçük

çaplı bir savaş halinde olurdu. İşler bu noktaya gelseydi Amur bir yana, İletsk hattının alınması bile bizim için şimdi Mançurya'nın alınmasından daha zor olurdu.

Fakat hepsinden önemlisi, Kafkas ötesine yabancı bir Avrupa gücünün yerleşmesi, dünyanın en büyük sorunlarından biri olan Asya sorununu geri dönülmez şekilde ve bizim aleyhimize çözerdi. Kafkas ötesini ister İngilizler ister Fransızlar ele geçirsinler fark etmezdi. Bütün Avrupa nüfuzu Asya'da her zaman bizim zararımıza işlerdi. Hindistan ve Kafkasya her zaman aralarında bu konuda mutabık olurlardı ve Rus nüfuzu Asya'da askeri hatlarımızla sınırlı kalırdı. 13 bin verst alanda Müslüman ve putperest Asya ile sadece komşu değil, onunla hiçbir doğal sınırla ayrılmayan ve ayrılmaz şekilde kaynaşmış, sürekli onun içine ilerleyen bir devlet için Asya sorunu denilen şey geleceğin ilk sıradaki ve en büyük menfaatini teşkil eder. Yazının tam olması için, kısaca bahsettiğim bu konuya sonraki mektuplarımda tekrar döneceğim.

Denebilir ki, Kafkas kıstağında Rus hakimiyetinin sağlam şekilde yerleşmesi gelecekte sadece benzeri bir tehlikeyi değil, bütün Asya sınırlarımızda rekabet ihtimalini de ortadan kaldırarak geleceği bizim lehimize belirlemiştir. Şimdi Tuna'dan Çin'e kadar Rus İmparatorluğu'nun bütün güney sınırı tamamen emniyettedir. Doğu Savaşı gibi geçici durumlar Karadeniz'de zayıflamamıza yol açtı, fakat sözünü örnek verdiğim İstanbul'daki diplomat "Bu deniz coğrafi olarak Rus oluyor" iddiasında bulunurken ne dediğini biliyordu. Arkamızda ebediyen sağlamaştırılmış Kafkas kıstağı Orta Asya'yı diğer Avrupalıların sadece faaliyetlerine değil, arsız bakışlarına da kapattı. Bu mevzii dört bir tarafından ulaşılmaz kılmak bize bağlıdır. Dağların fethiyle Kafkas Ordusu boşa çıktı, Asya'da Rus nüfuzunun sınırları şimdi sadece Rusya'nın kendi iradesine bağlıdır.

Bu sonucu ağır ve son derece uzun bir mücadeleyle alındı. Fakat onun devlet için, Rus halkı için tarihi önemi bütün fedakarlıkları telafi etmektedir. Kafkas ötesini almak yetmezdi, dağlar fethedilmeden bu kazanımın hiçbir anlamı yoktu. Her savaş Kafkas kıstağının kaderini ve ona bağlı olarak Rusya'nın bütün güney sınırlarının akıbetini tehlikeye atıyordu. Rusya bu büyük zaferini kesinlikle hükümetin kararlılığına ve ısrarına borçludur. Halk bu kanlı dağ savaşını amaçlarını ve anlamını kavramadan kayıtsızlıkla, hatta umursamadan izledi. Kafkas

Ordusu'nun yetiştirdiği yiğitlerin isimlerini ertesini gün unuttu. Her halkın ebediyen gurur duyacağı kahramanca fedakarlıkları hatırlamadan sadece maddi kayıpları sayıp döktü, sadece bezginlik gösterdi. Bu savaşın faydasızlığı hakkındaki hafif düşünceler halk arasında çok yaygındı. Yüksek mevkideki birçok insan da Kafkasya hakkındaki fikirleri bakımından halktan daha üst seviyede değildi. Buna karşılık, uzak görüşlü iki hükümdar ne zorluklar karşısında ne de verilen kurbanlar yüzünden durdu. Kırk yıl boyunca bir kez bile zayıflamayan bir sebatla Rusya'yı tam bir zafere ulaştırdılar ve büyük bir tehlikeyi büyük bir kudrete dönüştürdüler.

Kafkasya'nın fethinin 19. yüzyıl Rus tarihinin en önemli dış olayı olduğunu söylerken abartmakla suçlanmaktan korkmuyorum. Otuz yıl sonra her Rus insanı bunun gerçek olup olmadığını doğrudan sonuçlarıyla bilecek ve görecektir!

